

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ “GÖZƏLLİK”
KONSEPTİNƏ DAİR BƏZİ QEYDLƏR

Açar sözlər: *konsept, gözəllik, qiymətləndirmə, konseptosfer, konseptin əlamətləri*

“Gözəllik” konsepti çox geniş və mücərrəddir. O, estetikanın ən ümumi və universal kateqoriyalarından biri kimi, kamillik, obyektin aspektlərinin harmonik birləşməsini bildirir və estetik zövq verir. Bu konsept çox qədim zamanlarda formalaşmağa başlamış, mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş və hazırda da qəlibləşməmiş və yeni çalarlar qəbul etməyə hazırdır. “Gözəllik” konsepti dövrün, təbii və sosial mühitin əlamətlərini özündə daşıyır. Zaman keçdikcə gözəllik konseptinin özündə də müəyyən dəyişikliklər baş verir.

“Gözəllik” konseptini Azərbaycan və ingilis dil şüurunda linqvopraqmatik baxımdan təhlilə cəlb etməzdən öncə qeyd etmək lazımdır ki, gözəllik insan həyatının ən mühüm elementlərindən biridir. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilindəki izahlı lüğətlərdə bu ləksəmə verilən izahlar əsasən üst-üstə düşür.

İnsan tərəfindən zahiri görünüşün qiymətləndirilməsi funksional-situativ səciyyə daşıyır. Bu aktın məzmunu insanın görmə qabiliyyətinin xüsusiyyətlərindən, qiymətləndirmə və qiymətləndirən obyektlər arasındakı məsafədən, qavramanın müddətindən asılı olaraq dəyişir.

İnsanın zahiri görünüşünün estetik qiymətləndirilməsinin parametrləri sırasında onun ölçü parametrlərini də (boyu, həcmi, çəkisi) fərqləndirirlər. İnsanın zahiri görünüşünün estetik etalonundakı cəlbəlilik haqqında təsəvvürlər bədən quruluşunun xüsusiyyətləri və dəri örtüyünün rənginin qiymətləndirilməsində dəqiqləşdirilir.

Azərbaycan dilində bədən quruluşunun proporsionallığı (boyu-buxunlu, qamətli, çinar boylu və s.) və fiziki sağlamlığı (canlı-cəsədi, əndamlı və s.) ön plana çəkilir.

İngilis dilində gözəl obyekt, adətən, milli mədəniyyətdə, dünyagörüşündə, mentalitetdə formalaşmış özünə yer almış, etalonlaşmış proporsiyalara malik olmalıdır, lakin əsas məsələ bizim hansı meyarlardan çıxış edərək onların düzgünlüyünü qiymətləndirməmiş ilə bağlıdır [2]. Bununla bağlı belə bir fikir söylənilir ki, obyektin gözəlliyi haqqındakı müsbət mülahizələr onun quruluşunun zahirən ifadə olunan bu və ya digər xüsusiyyətlərinin gözə adətli olması ilə əlaqədardır. Qavranışın adətliyi təkrarlanma və obyektin quruluşunun müəyyən vacib həyatı funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün məqsədəuyğunluğu ilə izah olunur: “beauty consisted in proportion or utility” [2]. Amma insanın gözəlliyi qavramasına onun təfəkküründəki müəyyən qiymətləndirmə meyarları dəsti də təsir edir: “we must conclude that beauty is, for the greater part, some quality in bodies acting mechanically upon the human mind by the intervention of the senses” [2].

Azərbaycan dil şüurunda gözəllik bu və ya digər dərəcədə möhtəşəmliklə müşayiət olunduğu halda, ingilis dil şüurunda gözəllik möhtəşəmlikdən ayrılır: “the sublime, which is the cause of the former, always dwells on great objects, and terrible”. Bu, dil daşıyıcılarının şüurunda gözəl obyektin kiçik ölçülərlə əlaqələndirilməsindən irəli gəlir: “beautiful objects are comparatively small”. Dil daşıyıcılarının fikrincə məhz bu kimi obyektləri sevmək olar: “it is the small we are inclined to be fond of” [2]. İngilis dilindəki kiçik ölçüləri deyasiformaların və bədənin incəliyinin müsbət estetik qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır: “Ap appearance of delicacy, and even of fragility, is almost essential to it (beauty)” [2].

"Gözəllik" konseptinin Azərbaycan dilində semantik məkanı çox laylıdır. Onda həm müsbət, həm də mənfi keyfiyyətlər fərqləndirmək olar. "Gözəllik" konseptinin bütün elementləri haqqında kifayət qədər geniş təsəvvür yaratmaq üçün onun nüvəsi və civarına daxil olan məna qatlarını mütləq linqvopraqmatika baxımından, yəni konkret kontekstlər çərçivəsində öyrənmək lazımdır. Bununla belə, nəzərdən keçirdiyimiz misallar konseptin mürəkkəbliyini göstərir və onun strukturunu qurmağa, müxtəlif səviyyəli tərkib hissələrini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Konsept (o cümlədən "gözəllik" konsepti) kontekstdə konkret mənasında realizə olunduğundan onu leksik mənasında deyil, kontekstual mənasında nəzərdən keçirmək lazım gəlir.

Bu tezis xarici dillərin tədrisi prosesində tətbiqi mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 3-cü cild. - Bakı: Elm, 1983.
2. Burke, E. On the Sublime and Beautiful. The Harvard Classics / Ed. by Charles W. Eliot. Vol. 24, Part 2 of 51. - New York: P.F. Collier & Son, 1909-14; Bartleby.com, Inc., 2001.

Cahangirov Fikrət
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ PROBLEMİNƏ YENİ YANAŞMA

Açar sözlər: *dil, mədəniyyət, koqnitiv, konseptuallaşma, verballaşma*

Dil və mədəniyyət insan şüurunda gedən mürəkkəb koqnitiv proseslərin təzahürü olmaqla, qarşılıqlı təsirdədirlər və onların qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi həmin prosesləri daha dolğun dərk və əks etdirməyə imkan verir.

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdən keçirdikdə, onların bir-birindən ayrı mövcud olmadığı fikri önə çıxır: mədəniyyət dilsiz mövcud ola bilmədiyi kimi, dil də mədəniyyətdən kənar mövcud ola bilməz. Bizə elə gəlir ki, dil və mədəniyyətin belə münasibətlərini sinkretik adlandırmaq olar. Dil və mədəniyyət münasibətlərinin sinkretikliyinə onların qarşılıqlı təsirinin əsasında duran baza prinsiplərindən yanaşmaq bircə, daha düzgün olar. Dil, mədəniyyət və təfəkkür arasındakı əlaqə yalnız təsdiq olunmur, həm də vurğulanır: mədəniyyət dil və təfəkkürün qarşılıqlı təsirinin inteqral hissəsidir. Linqvistik və kulturoloji elmi əsərlərdə dil və mədəniyyətin ziddiyətli təqdim olunmasına baxmayaraq, onların vəhdətinin vurğulandığı işlər də çoxdur.

Mövcud problemin necə şərh edilməsindən asılı olmayaraq, əsas problem dilin yaxud da mədəniyyətin öncüllüyünü aydınlaşdırmaqdır. Buradan üç əsas istiqamət fərqləndirilir: mədəni determinizm, linqvistik determinizm, dilin və mədəniyyətin paralelliyi.

Dildə mədəni modellər, adət, həyat tərz, vərdişlər, dil gerçəkliyindən xaricdə mədəniyyətin daşıyıcısı üçün relevant olan cizgilər dünyanın mədəni-spesifik mənzərəsində öz əksini tapır. Eyni zamanda dilə yiyələnərək, mədəniyyətin daşıyıcısı hələ erkən ontogenezdə onun dili ilə söylənən "dünyagörüşü" əldə edir, öz mədəniyyəti üçün xarakterik olan konseptuallaşmaya malik olur. Koqnitiv dilçilikdəki bu hallar birbaşa V.Humboldtun, E.Sepirin, B.Uorfun və onların davamçılarının fikirləri ilə səsleşir.

"Mədəni işlənmə prinsipi" mədəniyyətin orijinallığının və unikallığının göstəricisi kimi dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirinin əsasında durur. Mədəni işlənmənin vacibliyi Frans Boasin